

УДК 342

DOI: 10.15587/2523-4153.2020.210860

ЗАХИСТ ПРАВ ТА ІНТЕРЕСІВ ДІТЕЙ В УМОВАХ ВІЙНИ НА СХОДІ УКРАЇНИ ТА В АНЕКСОВАНІЙ АВТОНОМНІЙ РЕСПУБЛІЦІ КРИМ: НОВІ ВИКЛИКИ ДЛЯ УКРАЇНИ

О. В. Скрипнюк, Л. М. Токарчук

Анексія Криму та російська збройна агресія на Донбасі різко погіршила стан у сфері захисту дітей та різко загострила ті проблеми, на подолання яких мали бути скеровані зусилля держави та суспільства.

За цих умов керівництво держави вже в перші місяці бойових дій вжило невідкладних заходів задля влаштування у найкоротші строки дітей, батьки (один із батьків) яких померли внаслідок поранення, контузії чи каліцтва, отриманих у районах проведення антитерористичної операції (Указ Президента № 835/2014 від 29.10.2014 р. «Про невідкладні заходи щодо забезпечення додаткових соціальних гарантій окремим категоріям громадян» (п. 5, частина 1)).

Прийнятті згодом закони України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України», «Про тимчасові заходи на період проведення антитерористичної операції» містять засади щодо забезпечення освітнього процесу та соціального захисту дітей, норми інших законів – положення, направлені на захист прав дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, на освіту, соціальний захист, відпочинок дітей тощо.

У 2016 р. Стаття 1 Закону України «Про охорону дитинства» була доповнена досі невідомим національному законодавству, терміном – дитина, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів.

Сучасний стан законодавства України потребує вдосконалення в частині вимог, дотримання прав та інтересів дітей, переміщених з АР Крим, непідконтрольної території Донецької та Луганської областей, як такий, що надає можливість розвивати дітям свій потенціал як громадян України, як повноправних відповідальних членів суспільства.

В плані подолання законодавчих прогалин у сфері захисту прав дітей у збройному конфлікті в Україні, слід привести національне законодавство до вимог міжнародно-правових актів.

Україна, ратифікувавши Факультативний протокол до Конвенції щодо участі дітей у збройних конфліктах, підтвердила готовність протистояти їх згубному і масштабному впливу на дітей, засудила протиправні зазіхання на них в умовах воєнних дій, визнала необхідність посилення захисту дітей від участі у збройних конфліктах. Існує низка проблем, пов'язаних із реалізацією положень факультативного протоколу.

Національним законодавством України не визначено, чи є Факультативний протокол законом прямої дії, і чи може він безпосередньо застосовуватися у суді при захисті прав дітей, чи це слід посилатись на інші – неіснуючі наразі – норми національного законодавства, що розкривають його положення.

Україною не ратифіковано Статут Міжнародного кримінального суду, що породжує стан безкарності осіб, які вчиняють злочини проти дітей, що визнані злочинами міжнародним законодавством щодо прав людини та Римським статуттом і порушує принцип невідворотності покарання для осіб, що здійснюють військові злочини щодо дитини.

Національне законодавство не містить норм, які б чітко і недвозначно забороняли або вводили кримінальну відповідальність за вербування та використання у збройних конфліктах осіб у віці до 18 років.

Дотримання Україною міжнародних стандартів захисту прав дітей у збройних конфліктах є запорукою збереження життя, фізичної і психічної цілісності, здоров'я та відносного соціального благополуччя постраждалим дітям та їх сім'ям, а також громадам як на Сході України, так і в регіонах, що приймають переселенців. Об'єднання зусиль в забезпеченні інтересів дітей є важливою передумовою інтеграції до європейської спільноти та дотримання загальнолюдських цінностей

Ключові слова: захист прав дітей, війна, збройний конфлікт, анексія, міжнародні стандарти, національне законодавство, міжнародне право

Copyright © 2020, O. Skrypniuk, L. Tokarchuk.

This is an open access article under the CC BY license (<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0>).

1. Вступ

Військові дії останнього десятиліття забрали життя близько 2 мільйонів дітей, скалічили ще 6 мільйонів; близько 20 мільйонів дітей стали переселенцями чи біженцями, близько 1 мільйона

осиротіли. За підтвердженими даними лише за один день – 11 грудня 1994 року під час здійснення каральної операції російськими військами проти Чеченської Республіки було вбито 42 тисячі дітей [1]. І це не дивно. Сьогодні від російських військ гинуть діти в Сирії, щоденно в Росії вбивають 4–5 дітей [2]. У нинішньому світі понад 230 мільйонів дітей живуть на територіях охоплених збройними конфліктами. За приблизними оцінками зараз у світі біля 300 000 дітей беруть участь у конфліктах в якості солдатів [3].

Здавалося б до недавня, що в наш час війна може бути десь далеко тільки не в Україні. Однак на 70 році закінчення Другої світової війни та на 24 році незалежності нашої держави війна стала на нашому порозі. З початку нападу Росії на Україну і до наших днів в Луганській та Донецькій областях загинуло більш як 240 дітей, ще 56 пропали безвісти, отримали поранення і травми від 167 до понад 500 малолітніх громадян України [4]. Анексія Криму та російська збройна агресія на Донбасі різко погіршила стан у сфері захисту дітей та різко загострила ті проблеми, на подолання яких мали бути скеровані зусилля держави та суспільства.

2. Літературний огляд

Захист прав дітей в умовах війни на сході України та анексованій Республіці Крим є мало дослідженим як в Україні так і закордоном. Серед вітчизняних науковців цю проблему досліджували: В. Денисов, Г. Трунова [5], О. Кочемировська [6], В. Лутковська [7], О. Миколюк [8] та інших. Серед закордонних авторів, як правило є представники міжнародних та регіональних організацій, що опікуються захистом прав дітей в умовах збройних конфліктів [9].

Виходячи із стану дослідження анонсованої проблеми постає нагальна потреба вивчення і розробки важливої проблеми для України захисту прав та інтересів дітей в умовах збройного конфлікту на сході України.

3. Мета і задачі дослідження

Метою даної статі є визначення шляхом аналітичного дослідження сучасного становища дітей та захисту їх прав в умовах анексії та окупації частини території України в сучасних умовах, а також сучасного стану вітчизняного законодавства, щодо захисту прав дітей під час збройного конфлікту.

Для досягнення мети були поставлені такі задачі:

- розкриття особливостей дотримання Україною міжнародних стандартів захисту прав дітей в умовах військових дій;
- виявлення прогалин у вітчизняному законодавчому забезпеченні в сфері захисту прав дітей в умовах збройного конфлікту;
- дотримання Україною міжнародних стандартів захисту прав дітей в умовах військових дій.

4. Зміст та характеристика основних проблем, пов'язаних із захистом прав дітей в умовах збройного конфлікту на території України та необхідність вдосконалення національного законодавства відповідно до норм та стандартів міжнародного права

Збройний конфлікт на Сході України та анексія Автономної Республіки Крим спричинили загострення у соціальній сфері: розпад сімей, загибель рідних, появу біженців та переселенців, осиротіння дітей, порушення їх прав на освіту, охорону здоров'я, відпочинок.

Значна частина хлопчиків-підлітків на окупованих територіях зазнає виснажливої фізичної праці в копальнях та на інших виробництвах. Нажаль факти трудової експлуатації малолітніх залишаються прихованими, через недоступність цих районів національним контролюючим органам та міжнародним спостерігачам.

З'явилася нова категорія дітей, щодо якої Україна не має досвіду – діти-комбатанти, які мають досвід участі у збройних конфліктах та використання зброї. За деякими даними, бойовики використовують дітей для збору даних розвідки [8], готують для участі в бойових діях та виконання допоміжних функцій. Проте вірогідні дані щодо кількості та віку дітей, залучених до бойових дій на Сході України, відсутні.

Руйнується система реєстрації народжень та правосуддя у справах неповнолітніх. Існує проблема з умовно засудженими дітьми (їх понад 500 в Луганській та Донецькій областях), які мусять регулярно відмічатися у виконавчій службі аби не бути ув'язненими через порушення режиму умовного засудження [8]. Гостро постає питання здійснення відповідних контролюючих функцій, адже виконавчі служби на окупованих територіях не працюють.

Насильницька русифікація, заборона на навчання українською та кримсько-татарськими мовами дітям в Криму свідчить про національну дискримінацію.

Детальний аналіз проблем порушення прав дітей на окупованих територіях Донбасу міститься в матеріалі «Щодо дотримання Україною міжнародних стандартів захисту прав дітей у

збройних конфліктах» О. О. Кочемировської, яка наголошує, що припинення навчального та освітнього процесів у період збройного конфлікту матиме згубні наслідки – як безпосередньо для розвитку дітей, так і для відновлення країни після припинення конфлікту. Освіта є сферою, що має ключове значення для стабільного миру, є засобом гуманізму, вивчення і поширення цінностей милосердя та протидії нетерпимості і ненависті.

Захист прав дітей-громадян України, які безпосередньо знаходяться у ситуації збройного конфлікту, – це нова проблема для України. В окупованих районах значно зріс рівень соціального сирітства, припинено усиновлення дітей, не забезпечується і право дітей-сиріт та дітей позбавлених батьківського піклування, які тимчасово були вивезені на оздоровлення за межі зони військових дій. Ці діти фактично позбавлені права на сімейне виховання через неврегульованість процедури влаштування їх у сім'ї громадян України. Відповідні заходи законодавчого вирішення цієї проблеми були зроблені керівництвом держави вже в перші місяці бойових дій. Зокрема це стосувалося запровадження невідкладних заходів задля влаштування у найкоротші строки дітей, батьки (один із батьків) яких померли внаслідок поранення, контузії чи каліцтва, отриманих у районах проведення антитерористичної операції (Указ Президента № 835/2014 від 29.10.2014 р. «Про невідкладні заходи щодо забезпечення додаткових соціальних гарантій окремим категоріям громадян» (п. 5, частина 1)). Указом передбачалося, що такі діти мали бути влаштовані шляхом встановлення опіки та піклування над ними, усиновлені, передані до прийомних сімей, дитячих будинків сімейного типу, а також до закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Однак зазначений указ не вирішує в стратегічному плані зазначеної проблеми: оскільки ускладненою є практична реалізація визначеної законодавством процедури усиновлення (взяття під опіку, передачі до прийомної сім'ї) безпосередньо у зоні ведення бойових дій. У зв'язку з цим, поставало завдання запровадження відповідного механізму, що дозволив би спростити сімейне влаштування дітей, які осиротіли або залишилися без батьківського піклування унаслідок війни. В цілому законодавча та нормативно-регуляторна база не забезпечує потрібного інституційного та організаційного забезпечення, вирішення проблеми забезпечення прав дітей в умовах збройного конфлікту [7].

В Україні проблеми охорони та захисту прав та інтересів дітей на сьогодні набувають особливої актуальності через нестабільність економічного стану країни, подолання країною терористичної загрози і вжиття заходів щодо збереження територіальної цілісності України, збільшення кількості внутрішньо переміщених осіб, тощо.

В Україні система законодавства щодо захисту прав дітей охоплює декілька сфер суспільних відносин за участю дітей, зокрема це стосується таких аспектів як визначення походження дитини і реєстрація імені дитини в органі державної реєстрації актів цивільного стану; незареєстровані або без громадянства діти; діти, щодо яких батьки нехтують або зловживають своїми правами; діти, які залишилися без батьків і влаштовані в сім'ї або в інтернатні заклади; діти, які перебувають під вартою або відбувають покарання; діти, які пропали безвісти або яких викрали батьки; діти-жертви торгівлі людьми; дискримінація дітей, включаючи дітей-інвалідів; тощо. Занадто складне речення. Необхідно розбити на більш прості., не більше 25-30 слів Законодавство у цих сферах будується за принципом дотримання найвищих інтересів дитини, зокрема й норми законів, прийнятих у зв'язку з подіями останніх шести років, що відбуваються в Україні.

Події, які відбуваються на території України, а саме – проголошення незалежності АРК і міста Севастополя, проведення «референдуму» на Кримському півострові, визнання цих дій з боку України неконституційними [10, 11] та з боку міжнародного співтовариства незаконними [12], і, водночас, визнання з боку Російської Федерації (РФ) Автономної Республіки Крим суверенною і незалежною державою з подальшим переходом її території до складу РФ, таять під сумнів можливість дотримання законодавства України на цій частині території України [13–15].

Закони України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» [16], «Про тимчасові заходи на період проведення антитерористичної операції» [17] містять засади щодо забезпечення освітнього процесу та соціального захисту дітей, норми інших законів – положення, направлені на захист прав дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, на освіту, соціальний захист, відпочинок дітей тощо.

Завдячуючи адекватним і своєчасним діям органів виконавчої влади (Міністерства освіти і науки України, Міністерства юстиції України) всі діти, які виїхали із окупованих територій Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та із непідконтрольних українській владі територій Донецької і Луганської областей, змогли і можуть продовжити навчання в інших школах за місцем проживання або тимчасового перебування.

Зокрема, Міністерство освіти і науки України максимально спростило процедуру переведення дитини з тимчасово окупованої території до дитячого садка, школи, професійно-технічного та вищого навчального закладу, які знаходяться на підконтрольній українській владі території. Для цього батькам потрібно надіслати у вибраний освітній заклад лише заяву з проханням прийняти дитину на навчання. У разі відсутності документа про наявний рівень освіти навчальний заклад самостійно визначає освітній рівень учня [18]. Завдячуючи швидкому реагуванню діти мають

можливість продовжити здобуття освіти у закладах, що знаходяться на підконтрольній українській владі території, за денною або іншими формами навчання. У подальшому відповідні норми було запроваджено в освітянські закони.

З метою забезпечення права на освіту осіб, які здобули загальну середню освіту в навчальних закладах населених пунктів, на території яких органи державної влади тимчасово не здійснюють або здійснюють не в повному обсязі свої повноваження, та урегулювання питань щодо поновлення втрачених ними документів про освіту Міністерством розроблено порядок замовлення, обліку і видачі дублікатів документів про загальну середню освіту державного зразка особам, які здобули загальну середню освіту в навчальних закладах на тимчасово окупованій території України та в навчальних закладах окремих населених пунктів Донецької та Луганської областей [19]. Станом на кінець березня 2015 р. в Україні за межами окупованих територій навчається вже близько 46 700 учнів і дошкільнят з Донецької області та 26 500 тисяч учнів і дошкільнят з Луганської області.

Слід також відзначити окремі законодавчі кроки щодо усунення прогалин у законодавстві, що стосується сфери сирітства, зумовленого подіями окупації і здійснення антитерористичної операції у країні.

Одним із основних чинників, який стримує поширення сирітства, є якісне правове забезпечення їх прав та інтересів. У період з 2015–2018 норми законодавства у цій сфері постійно удосконалювались з урахуванням обставин політичної ситуації у країні. Так, поняття «діти, позбавлені батьківського піклування» було розширено такими категоріями дітей, як «діти, батьки яких не виконують своїх батьківських обов'язків з причин, які неможливо з'ясувати у зв'язку з перебуванням батьків на тимчасово окупованій території України, в районах проведення антитерористичної операції, здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях (Стаття 1 Закону України «Про охорону дитинства», Стаття 1 Закону України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування»). Що дало можливість таким дітям набути необхідного правового статусу і відповідну підтримку держави.

У 2016 р. Стаття 1 Закону України «Про охорону дитинства» було доповнено ще одним, досі невідомим національному законодавству, терміном – дитина, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів[20]. Такий статус може отримати дитина, яка внаслідок воєнних дій чи збройного конфлікту отримала поранення, контузію, каліцтво, зазнала фізичного, сексуального, психологічного насильства, була викрадена або незаконно вивезена за межі України, залучалася до участі у військових формуваннях або незаконно утримувалася, у тому числі в полоні. На нашу думку, діти в конфліктних ситуаціях повинні користуватися повним захистом і реалізацією своїх прав людини відповідно до Конвенції ООН про права дитини та Факультативними протоколами до неї, зокрема Факультативним протоколом про дітей в збройних конфліктах, а також міжнародними стандартами, закладеними у Конвенції про захист цивільного населення під час війни (Женевській конвенції 1949 р.) та у протоколах до неї, які також стосуються прав дітей [21].

У контексті реалізації дотримання прав та інтересів дитини у зв'язку з анексією АР Крим, військовими діями в Донецькій та Луганській областях важливим є звернути увагу на складнощі перекладу Женевської конвенції 1949 р. українською мовою.

Стаття 50 цієї Конвенції стосується забезпечення прав дітей під час оголошеної війни чи будь-якого іншого збройного конфлікту незалежно від того, має він внутрішній чи міжнародний характер. Окупаційна держава повинна в співробітництві з державними та місцевими органами влади сприяти належному функціонуванню закладів, відповідальних за піклування про дітей і їхню освіту. Окупаційна держава повинна вжити всіх необхідних заходів для полегшення процедури встановлення особи дітей та реєстрації їхніх сімейних зав'язків. Вона за будь-яких обставин не повинна змінювати їхнього громадянського статусу або вносити їх до списків підконтрольних їй формувань або організацій.

Текст частини третьої статті 50 Женевської конвенції 1949 р. англійською мовою такий: «ART. 50. ... Should the local institutions be inadequate for the purpose, the Occupying Power shall make arrangements for the maintenance and education, if possible by persons of their own nationality, language and religion, of children who are orphaned or separated from their parents as a result of the war and who cannot be adequately cared for by a near relative or friend. ...» [22].

Українською мовою цей абзац ст. 50 Конвенції звучить так: «...Якщо місцеві установи не є достатніми для цієї мети, окупаюча влада повинна організувати утримання та освіту, якщо це можливо, осіб їх власної національності, мови та релігії, дітей, сиріт чи розлучених із батьками внаслідок війни, і який не може бути належним чином опікуватися близьким родичем або другом. ...».

Очевидним є те, що український переклад не відображає дійсного змісту норми Женевської конвенції 1949 р., оскільки в англійському варіанті йдеться про дітей, які стали сиротами або розлучені зі своїми батьками в результаті війни. В українському перекладі йдеться взагалі про дітей, а також окремо про сиріт і дітей, розлучених з батьками внаслідок війни. Очевидно, що Кабінету

Міністрів України і Міністерству закордонних справ України слід звернути увагу на таку помилку і виправити її з метою недопущення зловживань щодо сімей з дітьми.

З метою запобігання невизначеності правового статусу дітей, які народилися на тимчасово окупованій території України у цьому ж 2016 р. у ЦПК України з'явилася норма, яка дозволила встановлювати факт народження і смерті на такій території у спрощеному порядку. На сьогодні, це Стаття. 317 ЦПК України, оцінюючи застосування норм якої, слід визнати, що її запровадження вирішило не тільки одне із головних питань – визнання особи громадянином України, а й дотримання інтересів дитини.

Законодавцем, крім процедури провадження у таких справах, вирішено також питання про **належність та допустимість доказів на підтвердження факту народження або смерті особи на тимчасово окупованій території України**, а також визначено коло суб'єктів звернення у такій категорії справ.

Запроваджуючи згадані норми, було також вирішене питання щодо можливості використання як доказів у справі про встановлення факту народження або смерті особи на тимчасово окупованій території України документів, які видані органами та установами (зокрема, лікарняними закладами). За приклад розробниками було взято до уваги практику Європейського суду з прав людини, яка відповідно до українського законодавства має застосовуватись судами при розгляді справ як джерело права (висновки ЄСПЛ у справах проти Туреччини (зокрема, «*Loizidou v. Turkey*» [23], «*Cyprus v. Turkey*» [24]), а також Молдови та Росії (зокрема, «*Mozer v. the Republic of Moldova and Russia*» [25], «*Ilaşcu and Others v. Moldova and Russia*» [26])), в яких ЄСПЛ, ґрунтуючись на Консультативному висновку Міжнародного суду ООН у справі Намібії (*Namibia case*), наголосив, що першочерговим завданням щодо прав, передбачених Конвенцією, завжди має бути їх ефективна захищеність на території всіх Договірних Сторін, навіть якщо частина цієї території знаходиться під ефективним контролем іншої Договірної Сторони.

ЄСПЛ використав справу Намібії, яка отримала назву «намібійський виняток», який є винятком із загального принципу щодо недійсності актів, у тому числі нормативних, які видані владою не визнаного на міжнародному рівні державного утворення. Зазначений виняток полягає в тому, що не можуть визнаватися недійсними всі документи, видані на окупованій території, оскільки це може зашкодити правам мешканців такої території. Зокрема, недійсність не може бути застосована до таких дій, як, наприклад, реєстрація народжень, смертей і шлюбів, невизнання яких може завдати лише шкоди особам, які проживають на такій території. Застосовуючи «намібійський виняток» у справі «Кіпр проти Туреччини», ЄСПЛ, зокрема, зазначив, що виходячи з інтересів мешканців, що проживають на окупованій території, треті держави та міжнародні організації, особливо суди, не можуть просто ігнорувати дії фактично існуючих на такій території органів влади. Протилежний висновок означав би цілковите нехтування всіма правами мешканців цієї території при будь-якому обговоренні їх у міжнародному контексті, а це становило б позбавлення їх найменш важливих прав, що їм належать.

Враховуючи наведену практику ЄСПЛ, а також ключове значення, яке має встановлення факту народження або смерті особи для реалізації майнових та особистих немайнових прав заявників, рішення суду у такій категорії справ має ґрунтуватись на дотриманні вимог Статті 89, 214 та ін. ЦПК України щодо повного і всебічного з'ясування обставин справи на підставі отриманих доказів у сукупності, в тому числі з урахуванням документів, які видані органами та установами, що знаходяться на такій території.

Законодавче врегулювання відносин зі встановлення факту народження або смерті особи на тимчасово окупованій території України вирішило кілька важливих питань. По-перше, дало можливість судам брати до уваги документи, видані органами та установами (зокрема, лікарняними закладами), що знаходяться на тимчасово окупованій території України. По-друге, зняло один з аспектів соціальної напруги у суспільстві. По-третє, усунуло перешкоди у встановленні правового статусу новонароджених дітей на окупованій території України.

Діти у війні є дуже вразливою категорією незважаючи на те, чи перебувають вони у сім'ї, чи у дитячому інтернатному закладі. Їм складно або взагалі неможливо вплинути на вирішення питання про їх майбутнє. Наприклад, на сьогодні достеменно невідомо, скільки дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, перебуває на території АР Крим та на непідконтрольній території Луганської та Донецької областей. За даними перепису населення в так званому Кримському федеральному окрузі у колективних домогосподарствах (інтернатних закладах) в Кримському федеральному окрузі переписано 3,5 тис. осіб. Це особи, які проживають в дитячих будинках, школах-інтернатах для дітей-сиріт і дітей, які залишилися без піклування батьків, стаціонарних установах соціального обслуговування, казармах, місцях позбавлення волі, монастирях і тому подібних спеціалізованих установах [27]. Тобто перебування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, у школах-інтернатах та соціальних закладах для дітей в РФ прирівнюється до перебування дітей цих категорій у місцях позбавлення волі, монастирях та «подібних спеціалізованих установах».

Достовірні дані щодо кількості дітей, зокрема, й дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, на непідконтрольній території Луганської та Донецької областей невідомі. Такий стан є дуже небезпечним для дітей, зокрема через так звані законодавчі ініціативи самопроголошених ЛНР і ДНР. У першій з так званих республік вже ухвалено сімейний кодекс, у другій має бути ухвалено найближчим часом. Ці кодекси скальковані з російського законодавства з елементами норм кодексів про шлюб та сім'ю РРФСР і УРСР.

Сучасний стан законодавства України потребує вдосконалення в частині вимог, дотримання прав та інтересів дітей, переміщених з АР Крим, непідконтрольної території Донецької та Луганської областей, як такий, що надає можливість розвивати дітям свій потенціал як громадян України, як повноправних відповідальних членів суспільства. Хоч в напрямку законодавчого вирішення проблеми забезпечення прав та інтересів дітей в Україні пророблена значна робота, водночас період тимчасової окупації та воєнних дій в Україні виявив прогалини у нормативно-правовому забезпеченні прав дітей в умовах військового конфлікту.

Зважаючи на це Комітет ООН чітко закликав уряд України реформувати соціальну сферу задля забезпечення захисту прав дітей та протидії насильству і жорсткому поводженню щодо них. У цьому контексті першочерговим завданням є подолання законодавчих прогалин у сфері захисту прав дітей у збройному конфлікті. Національне законодавство України має бути узгоджене з вимогами міжнародно-правових актів. Мова йде про вимоги факультативного протоколу до Конвенції про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах (ратифікований Україною 23.06.2004 р.); Римського статуту Міжнародного кримінального суду (підписаний від імені України 20.01.2000 р.); Конвенцію Міжнародної організації праці № 182 про заборону та негайні заходи щодо ліквідації найгірших форм дитячої праці (ратифікована Україною 05.10.2000 р.); Резолюцію Ради безпеки ООН прийняті з 1999 по 2014 рр., яких є 17 [28] і які стосуються захисту та реабілітації дітей, яких зачіпає військовий конфлікт; Паризькі зобов'язання щодо захисту дітей від незаконного вербування чи використання збройними силами або озброєними групами прийняті у 2007 р. (і підписані Україною); Паризькі принципи та керівні вказівки щодо дітей, пов'язаних зі збройними силами чи озброєними угрупованнями.

Зазначені правові акти формують гуманітарну стратегію захисту дітей у збройних конфліктах Європейським Союзом.

Україна ратифікувавши Факультативний протокол до Конвенції щодо участі дітей у збройних конфліктах, підтвердила готовність протистояти згубному впливу війни на дітей. Зазначений протокол став частиною національного законодавства. Але це законодавство не визначає, чи є Факультативний протокол законом прямої дії, і чи може він безпосередньо застосовуватися у суді при захисті прав дітей. А це ускладнює процедуру захисту дітей, постраждалих у військових конфліктах в Україні [29].

Україною не ратифіковано Статут Міжнародного кримінального суду, що породжує стан безкарності осіб, які вчинюють злочини проти дітей, що визнані злочинами міжнародним законодавством щодо прав людини та Римським статутотом [29] і порушує принцип невідворотності покарання для осіб, що здійснюють військові злочини щодо дитини.

Національне законодавство потребує доповнення нормами, які б забороняли або вводили кримінальну відповідальність за вербування та використання у збройних конфліктах осіб у віці до 18 років. У зв'язку з чим має зазнати доповнень Стаття 30 Закону України «Про охорону дитинства», зокрема нормою про заборону участі дітей у воєнних діях і збройних конфліктах визначає, що участь дітей у воєнних діях і збройних конфліктах через створення дитячих воєнізованих організацій та формувань та здійснення пропаганди серед дітей війни і насильства.

На сьогодні Кримінальний кодекс України не передбачає застосування екстратериторіальної юрисдикції за злочини відповідно до Факультативного протоколу.

Закон України «Про охорону дитинства», потребує вдосконалення в частині захисту прав та найкращих інтересів дітей у ситуації збройного конфлікту. Зокрема, це стосується дітей та сімей, що перебувають (перебували) у зоні військового конфлікту і яким має бути забезпечений перелік соціальних послуг українським законодавством.

Дотримання Україною міжнародних стандартів захисту прав дітей у збройних конфліктах є важливою передумовою інтеграції нашої держави до європейського співтовариства та дотримання загальнолюдських цінностей. Держава має забезпечити виконання міжнародних і регіональних норм та стандартів у справі захисту прав дітей та міжнародного гуманітарного права.

5. Результати дослідження

На основі аналізу стану справ із захистом справ дітей в умовах збройної агресії на Сході України та анексії Автономної Республіки Крим обґрунтовано необхідність вдосконалення вітчизняного законодавства у цій сфері шляхом забезпечення дієвих механізмів захисту прав дітей в умовах бойових дій та втрати контролю Україною над частиною своєї території. Мова йде про

проведення законодавства України у відповідність до міжнародного права та до міжнародно-правових актів.

6. Висновки

1. На непідконтрольній владі території України відбувається системне порушення фундаментальних прав дітей – громадян України, як то: право на життя, право на гідність, право на вільний доступ до освіти, право на вільний національний розвиток, право на здоров'я та ін. Це нова проблема якою має опікуватися держава.

2. Україна не має досконалої законодавчої та нормативно-правової бази в сфері захисту прав дітей в умовах існування збройного конфлікту та захоплення частини її території. Чинні нормативно-правові акти в своїй основі здебільшого розраховані на мирний час і є мало ефективними в сучасних умовах.

3. Держава має виконати міжнародні стандарти захисту прав дітей в умовах війни. А саме: забезпечити повну і всеосяжну реалізацію Факультативного протоколу до Конвенції щодо участі дітей у збройних конфліктах ратифікованої Україною; ратифікувати Статут Міжнародного кримінального суду та забезпечити внесення відповідних змін до статті 124 Конституції; затвердити в національному законодавстві норми, які чітко забороняли або вводили кримінальну відповідальність за вербування і використання у збройних конфліктах осіб у віці до 18 років; внести зміни до Закону України «Про охорону дитинства», які б відповідали міжнародним стандартам про захист прав та інтересів дітей у ситуації збройного конфлікту.

Література

1. Кралюк, П. (2019). Стара сталінська фікція. День, 7.
2. Кончаловский, А. (2014). Россия, которая умирает. Брестская газета, 3.
3. Руководство ЕС по проблеме детей в вооруженных конфликтах. Available at: <https://www.refworld.org.ru/pdfid/5512c43f6.pdf>
4. Страшні цифри (2020). День, 2.
5. Шемшученко, Ю. С., Скрипнюк, О. В., Оніщенко, Н. М., Денисов, В. Н. та ін.; Шемшученко, Ю. С. (Ред.) (2020). Захист прав дітей в умовах збройного конфлікту на сході України та в анексованій Автономній Республіці Крим. Проблеми захисту прав дітей у міжнародному праві та національному законодавстві України. Київ, 160.
6. Кочемировська, О. (2014). Щодо дотримання Україною міжнародних стандартів захисту прав дітей у збройних конфліктах. Аналітична записка. Соціальна політика, 11, 14.
7. Лутковська, В. (2014). Чинне законодавство розраховане на мирний час, й до цього часу не прийнято жодного нормативного акта, спрямованого на захист прав дітей в умовах проведення АТО.
8. Миколук, О. (2014). Війна – це найбрутальніше порушення прав дитини. День, 157. Available at: <http://www.day.kiev.ua/uk/article/cuspilstvo/viyna-ce-naybrutalnishe-porushennya-prav-ditini>
9. Ежегодный доклад Специального представителя Генерального секретаря по вопросу о детях и вооруженных конфликтах Лейлы Зерруги (A/HRC/25/46) (2013). Available at: http://www.ohchr.org/EN/HRBodies/HRC/RegularSessions/Session25/Documents/A-HRC-25-46_ru.doc
10. Про зупинення дії Постанови Верховної Ради Автономної Республіки Крим від 11 березня 2014 року № 1727-6/14 «Про Декларацію про незалежність Автономної Республіки Крим і міста Севастополя» (2014). Указ Президента України № 296/2014. 14.03.2014. Available at: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/296/2014>;
11. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням виконуючого обов'язки Президента України, Голови Верховної Ради України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Постанови Верховної Ради Автономної Республіки Крим «Про Декларацію про незалежність Автономної Республіки Крим і міста Севастополя» № 3-рп/2014. 20.03.2014 (2014). Офіційний Вісник України, 27, Ст. 776.
12. Последние события в Украине: угрозы для функционирования демократических институтов (2014). Резолюция Парламентской Ассамблеи Совета Европы 1988 (2014) от 9 апреля 2014 г. (неофіційний переклад). Пошукова система ЛІГА: Закон Еліт 9.1.2. Код файла: MU14031.LHT.
13. О признании Республики Крым (2014). Указ Президента Российской Федерации № 147. 17.03.2014. КонсультантПлюс. Available at: <http://base.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc;base=LAW;n=160362>
14. Об образовании Крымского федерального округа (2014). Указ Президента Российской Федерации № 168. 21.03.2014. КонсультантПлюс. Available at: <http://base.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc;base=LAW;n=160616>
15. О принятии в Российскую Федерацию Республики Крым и образовании в составе Российской Федерации новых субъектов – Республики Крым и города федерального значения Севастополя (2014). Федеральный Конституционный Закон Российской Федерации, одобрен Государственной Думой 20 марта 2014 г. № 6-ФКЗ, одобрен Советом Федерации 21 марта 2014 г. КонсультантПлюс. Available at: <http://base.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc;base=LAW;n=160618>
16. Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України (2014). Закон України № 1207-VII. 15.04.2014. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-18>
17. Про тимчасові заходи на період проведення антитерористичної операції (2014). Закон України № 1669-VII. 02.09.2014. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1669-18>
18. Щодо організації навчання у загальноосвітніх навчальних закладах осіб, що проживають на тимчасово окупованій території в Автономній Республіці Крим, місті Севастополі та у місцях проведення антитерористичної операції в До-

- нецькій і Луганській областях (2014). Лист Міністерства освіти і науки України №1/9-535. 14.10.2014. Available at: https://ru.osvita.ua/legislation/Ser_osv/43287/
19. Про затвердження Порядку замовлення, обліку і видачі дублікатів та виправлених документів про загальну середню освіту державного зразка особам, які здобули загальну середню освіту у навчальних закладах на тимчасово окупованій території України та у навчальних закладах окремих населених пунктів Донецької та Луганської областей (2014). Наказ Міністерства освіти і науки України № 917. 08.08.2014. Зареєстрований в Міністерстві юстиції України 26 серпня 2014 р. за № 1024/2580 (у редакції згідно з наказом МОН від 26.12.2014 № 1525). Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1024-14>
20. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення соціального захисту дітей та підтримки сімей з дітьми (2016). Верховна Рада України № 936-VIII. 26.01.2016. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/936-19#n59>
21. Конвенція про захист цивільного населення під час війни (Женевська конвенція 1949 р.) (1949). 12.08.1949. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154
22. Geneva Convention Relative To The Protection Of Civilian Persons In Time Of War of 12 august 1949 (1949). Available at: https://www.un.org/en/genocideprevention/documents/atrocity-crimes/Doc.33_GC-IV-EN.pdf
23. Loizidou v. Turkey (40/1993/435/514) (1998). 28.07.1998. Available at: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-58201%22%5D%7D>
24. Cyprus v. Turkey (Application no. 25781/94). (2001). 10.05.2001. Available at: <https://hudoc.echr.coe.int/eng-press#%7B%22itemid%22:%5B%22001-59454%22%5D%7D>
25. Mozer v. the Republic of Moldova and Russia (Application no. 11138/10) (2010). 31.03.2010. Available at: <https://hudoc.echr.coe.int/fre#%7B%22itemid%22:%5B%22001-145069%22%5D%7D>
26. Iașcu and Others v. Moldova and Russia (Application no. 48787/99) (2004). 08.07.2004. Available at: <https://hudoc.echr.coe.int/fre#%7B%22itemid%22:%5B%22001-61886%22%5D%7D>
27. Итоги переписи населения в крымском федеральном округе (2015). Москва: ИИЦ «Статистика России», 88. Available at: https://www.gks.ru/storage/mediabank/KRUM_2015.pdf
28. РЕЗОЛЮЦИЯ 2143 (2014). принята Советом Безопасности Организации Объединенных Наций на его 7129-м заседании (2014). Available at: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/MU14026.html
29. Заключні спостереження щодо доповідей, поданих державами-учасницями відповідно до Статті 8 Факультативного протоколу до Конвенції про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах (CRC/C/ОРАС/UKR/1) та письмових відповідей на перелік його запитань (CRC/C/ОРАС/UKR/Q/1/Add.1) (2011).

Received date 04.06.2020

Accepted date 25.06.2020

Published date 10.07.2020

Скрипнюк Олександр Васильович, доктор юридичних наук, професор, академік Національної академії правових наук України, заступник директора з наукової роботи, Інститут держави і права ім. В. М. Корецького Національної академії наук України, вул. Трьохсвятительська, 4, м. Київ, Україна, 01601

Токарчук Людмила Михайлівна, кандидат юридичних наук, професор, кафедра цивільно-правових дисциплін, Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, вул. Дворянська, 2, м. Одеса, Україна, 65082